

**TURCIZMI U FUNKCIJI
IMENOVANJA LIKOVA U
»DERVIŠU I SMRTI« I
»NA DRINI ČUPRIJA«**

REMZIJA HADŽIEFENDIĆ

Filozofski fakultet, Sarajevo

UDK 808.61/.62-316.3:808.61/.62-82

1.0.0. Ni jedan prirodni jezik nema, kao što je poznato, kompaktan leksički sastav jer se svi slojevi u njemu ne razvijaju istim tempom, ravnomjerno: neke riječi tek ulaze u jezik, neke zastarijevaju a neke se pak u njemu nalaze još od prvih pisanih spomenika.¹

Isto tako, nema prirodnoga jezika na koji nije, u manjoj ili većoj mjeri, uticao neki drugi prirodni jezik, te se i u srpskohrvatskome jeziku, u njegovom leksičkom sastavu, nalazi jedna takva raznovrsnost. Kroz vrijeme i on je primio niz leksema koje se etimološki vezuju za neke druge prirodne jezike, među kojima se posebno izdvajaju one što su se ustalile u lingvističkoj (i drugoj) literaturi pod opštim nazivom *turcizmi*.²

1.1.0. Orijentalno je porijeklo njihovo razlikovno obilježje u odnosu na ostale »tuđe« riječi (dolazili su iz turskoga, persijskoga ili arapskoga, ali i preko turskoga — što je bilo i presudno u formira-

¹ Nedovoljnu organiziranost leksičkog sloja lingvisti su često isticali i naglašavali, pogotovo kad se on poredi sa jedinicama fonološkoga ili morfološkoga nivoa (v. A. Reformatski, *Termin kak člen leksičeskoj sistemy jazyka* u zborniku *Problemi strukturalnoj lingvistiki* 1967, Izdatelstvo Nauka, Moskva, 1968, str. 103—126).

² U većem broju radova, pogotovo u serbokroatistici, pojavljuje se u posljednje vrijeme skoro isključivo ovaj termin. Neki se pak lingvisti (i književni kritičari) koriste terminom *orijentalizmi* (v. Z. Resulović, *Orijentalizmi u Pravopisnom priručniku*, Institut za jezik i književnost, Radovi VII, Pravopisne teme IV, Sarajevo, 1980) ili prave razgraničenja između *orijentalizama* i *turcizama* (v. M. Pešikan, *Naš književni jezik*, Beograd, 1970) — prema statusu u savremenom srpskohrvatskome jeziku, ili među *osmanizmima* i *turcizmima* (v. M. Adamović, *Turske pozajmice neosmanskoga porijekla*, Naš jezik, knj. XVII, Beograd, 1968/9) — prema vremenu i načinu na koji su ulazili u naš jezik (prvi — osmanizmi — kasnije, sa Turcima Osmanlijama, drugi — turcizmi — ranije, prije Osmanlija i direktnim kontaktima, u staroj slovenskoj zajednici).

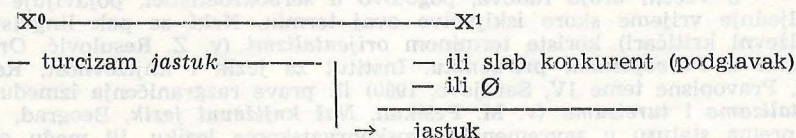
nju samoga termina), a kad su jednom ušli, turcizmi su dalje podlijevali opštim unutarjezičkim zakonitostima raslojavajući se među sobom (bilo da su neki od njih vremenom zastarijevali — kao arhaizmi i istorizmi — bilo da su postajali opšteprihvaćeni i bez semantičkih ekvivalenata, gubeći svoju markiranost po porijeklu).³ Na taj su način mijenjali svoje mjesto a i svoju vrijednost u srpskohrvatskome jeziku. Međutim, na mijenjanje mjesta i vrijednosti uticali su i neki drugi, ekstralingvistički činioči, kao što su različite »intervencije« jezičara i drugih kulturnih radnika, položaj kulture iz koje su turcizmi dolazili, odnos prema toj i takvoj kulturi — koji se vremenom znatno mijenjao i sl.⁴

1.2.0. Mjesto koje su ove lekseme zauzimale u savremenom srpskohrvatskome jeziku svakako da je uticao na funkcije koje su mogle ostvarivati u nekom književnournjetničkom tekstu, ali i osobenost jedne takve organizacije kao književnoga roda i vrste (žanr, tematika, piševa poetika i sl.). To znači da položaj i vrijednost turcizama u nekome tekstu nije direktna projekcija mjesta i vrijednosti što su ih imali u prirodnome kōdu, jer unutar ovoga novoga »modelativnoga sistema« oni dobivaju vrijednosti određene i novim odnosima u takvome, premodelovanome sistemu. A ako je struktura svakoga književnournjetničkog teksta singularna (jer bi inače bila plagijat), to će i ove lekseme u djelima Meše Selimovića i Ive Andrića — *Derviš i smrt* i *Na*

³ Na raslojavanje turcizama uticao je niz faktora, te su jedni sticali »građansko pravo«, što znači da su gubili prepoznatljivu komponentu »stranoga« porijekla, ponašajući se dalje isto onako kako se ponašaju i ostale riječi u jeziku (tj. doživljavajući sve daljne promjene upravo kao lekseme uopšte, ne kao turcizmi), dok su drugi ostajali sa prepoznatljivom komponentom u izrazu (a odatle i konotacijama u sadržaju). Shematski to bi se moglo predstaviti na sljedeći način:

- turcizmi —————→ zastarjeli (istorizmi i arhaizmi, pasivni sloj)
 —————→ sa ostalom sh. leksikom (aktivni sloj)

Kad su dolazili i ulazili u sh. jezik (a valja imati na umu da je to proces i da je trajao nekoliko stoljeća), turcizmi su, s jedne strane, nalazili svoje mjesto bez »konkurenta« ili su ga vremenom pobjeđivali, ili su — s druge strane — dobivali zamjenu ili sa potiskivanjem realije jednostavno i sami potiskivani u pasivni jezički vokabular. Tako je, npr. turcizam *jastuk* ušao u leksički fond i tu ostao jer nije postojala neka druga riječ ranije, ili ako je već postojala, kao »podglavak« (istina, na ograničenom prostoru), ona nije uspjela da se »nametne« kao opšti naziv. I ovo možemo shematski predstaviti:



⁴ I lingvistički i ekstralingvistički faktori pak susreću se u jednoj činjenici: turcizmi su ulazili u sh. jezik bez opasnosti da utiču na gramatički sistem, upravo na samu srž jezičkoga sistema, prenošenjem modela u sintaksu sh. jezika koji su mu strani, neslovenski i nesrpskohrvatski. Jasno je da je

Drini ćuprija — na kojima smo vršili istraživanja, ostvarivati onu funkciju koja će pak zavisiti od svih ovih momenata.

2.0.0. U ova dva teksta turcizmi su brojni⁵ i o njima se već pisalo kod nas, iako sa drugačijim pristupima, sa različitim zahvatima a i rezultatima.⁶

Naše polazište u istraživanju ovoga leksičkoga sloja jeste upravo različita struktura dvaju tekstova vezana za u osnovi različite tačke gledišta *autora*,⁷ kao organizatora pripovijedanja, a zadatak bi nam bio sljedeći: *kako se ostvaruje imenovanje likova turcizmima u Dervišu i smrti i Na drini ćuprija*.

2.1.0. U teoriji se književnosti pod pojmom imenovanje podrazumijevaju različiti načini nazivanja likova, i realija uopšte. I ako pokažemo od toga da se svaki tekst određuje kao nizan jezičkih jedinica u vremenu (i prostoru) po pravilima datoga (ovdje prirodnojezičkoga) kôda, onda se autor svakog takvog nizanja, dakle pošiljalac takve poruke, javlja kao neko ko vrši izbor jedinica i ko ih realizira (po pravilima toga kôda, te se otuda jezik i definira kao leksika + gramatika). Svedeno na nivo leksičkih jedinica koje se nalaze u funkciji imenovanja likova, u kolokvijalnome govoru a tako i u književnoumjetničkom tekstu uopšte, to bi značilo da je sam autor teksta imenodavac koji u zavisnosti od svoje pripovijedalačke tačke gledišta što je zauzima u jednoj takvoj strukturi vrši imenovanje.⁸ Međutim, on može i da mijenja svoje pozicije, »da zauzima tačku gledišta jednog ili drugog lica pripovedanja ili nekih trećih lica koja ne uzimaju učešća u radnji«⁹ kao što može da mijenja svoje emocije i raspoloženja — kao svoj odnos prema drugima.

2.2.0. Polazeći od imenovanja tako definisanog u dvama se tekstovima, Selimovičevom i Andrićevom romanu, mogu izdvojiti i dvije osnovne autorske tačke gledišta sa kojih se pripovijeda.

taj momenat, iako nije bio eksplicitno izlučen, imao važnu ulogu — upravo mogao je biti i jedan od presudnih momenata za, rekli bismo, pozitivan odnos prema turcizmima, u nekim fazama jezičkoga razvoja i kod nekih lingvista — pogotovo ako se uporede sa germanizmima (v. B. L. Dabić, *Evropeizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Radovi Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 1980).

⁵ U *Dervišu i smrti* ima 252 različita turcizma (ukupno, sa ponavljanjima 1152 — što znači da se na svakoj stranici, u prosjeku, pojavljuju 3 turcizma) a u Andrićevom romanu 292 (ukupno 1621, tj. na svakoj stranici 4,68). U funkciji imenovanja, u prvom se tekstu pojavljuje 71 turcizam (ukupno 431 puta), a u drugom 77 (351 put ukupno). Ako je ukupan broj stranica u prvom djelu veći od broja stranica *Na Drini ćupriji* (385 i 346, prema izdanjima *Srpske književne zadruge*), onda je frekventnost ovih turcizama nešto veća u Andrićevom romanu (po stranici odnos bi bio 0,39 prema 0,98).

⁶ Navešćemo samo radove u kojima se o turcizmima u ovim dvama tekstovima pisalo nešto više: 1) K. Pranjić, *Ivo Andrić u prijevodima*, Zbornik predavanja sa XXIV seminara za strane slaviste, Sarajevo, 1974; 2) A. Peco, *U funkciji djela*, Odjek, XXXIV/20, Sarajevo, 1980; 3) S. Halilović,

U *Derviš i smrti* pojavljuje se kao autor lik iz samoga književnoumjetničkoga svijeta. To je, kao što je poznato, Ahmed Nurudin, šejh mevlevijske tekije, koji piše »zapis svoj o sebi«. Dakle, autor je glavni junak, lik toga vremena i prostora koji je obuhvaćen tekstem, te epohe. Sve što on vidi, ponuđeno je i nama, kao čitaocima izvan tako doživljenog svijeta; sve što on zna, znamo i mi; sve iz njegovoga spoznajnoga i vidnoga polja bilježeno je i pred nama stoji kao zapis »pisan s desna na lijevo«, u onoj formi ličnoga iskaza, ispovijedno — u prvom licu.

S druge strane, u Andrićevom romanu autor je neko izvan svijeta o kojem se pripovijeda, izvan vremenā (i prostora) o kojima svjedoči, neko ko nam ne nudi ono što je lično doživljavao, već ono što se zbivalo nekada davno. Sam, izvan književnoumjetnički ostvarenoga svijeta, on je u onoj svevidećoj i sveznajućoj poziciji objektivnoga i mirnoga posmatrača koji samo bilježi, znajući već sve kako se zbilo (On često napominje — »kao što ćemo vidjeti kasnije« i sl. otkrivajući se na taj način potpuno kao onaj koji nas najednom prene narušavajući onu čitalačku iluziju u koju smo utonuli). To nije slučajno: njegove su ambicije da sve potanko ispriča o jednoj ćupriji i životu oko nje u nekoliko stoljeća, i kao svjedočenje o vremenu i događajima iznosi i ono što je ispleo narod u svoju priču, u svoju legendu, sačuvao u kazivanjima. Narodno pamćenje autor signalizira napomenama kao što su: »u narodu se priča«, »narod kazuje« ili »pričalo se« i sl. Dakle, autor sa svoje pozicije želi da navede sve izvore, da hroniku posvjedoči dokumentom, činjenicom, prosijavajući uz svoju tačku gledišta autora pravo višeglasje, polifoniju.¹⁰ I u takvoj poziciji skoro da

Turcizmi u Dervišu i smrti Meše Selimovića, Književni jezik, XXV/4, Sarajevo, 1980; 4) N. Košutić-Brozović, *Prilog prevođenju turcizama u Andrićevim djelima*, Zbornik Iva Andrića, Travnik, 1981; 5) A. Peco, *Funkcionalnost turcizama u romanu Derviš i smrt Meše Selimovića*, Naš jezik, XXV/3, Beograd, 1981.

⁷ Termin *autor* podrazumijeva lik koji se nalazi unutar samog teksta, dok se za »stvarnog« autora pojavljuje drugi termin — *pisac* (ovdje Selimović i Andrić). O ovome više u radu M. Bahtina, *Problemi autora*, Književnost, 6, Beograd, 1978. i knjizi *Marksizam i filozofija jezika*, Nolit, Beograd, 1980, kao i u knjizi *Poetika kompozicije i semiotike ikone* B. A. Uspenskog, Nolit, Beograd, 1979.

⁸ Termin *imenodavac* pojavljuje se u tekstovima u kojima se raspravlja o mitološkim predstavama u jeziku (i svijetu). Tu je imenodavac (grč. onomatotod) onaj koji daje prva i »prava« imena svim stvarima i ljudima. Imena su (riječi) u takvim predstavama povezana nerazdvojno sa realijama koje ih nose: ne postoje van njih i vršeći kakvu radnju nad samim imenima mi u stvari to isto činimo i sa predmetima i ljudima (v. I. Trocki, *Problemy jazyka v antičnoj nauke*, u *Antične teorije jazyka i stila*, Moskva—Leningrad, 1936).

⁹ B. A. Uspenski, *Poetika kompozicije i semiotika ikone*, Nolit, Beograd, 1979, str. 32.

¹⁰ S. Korać o ovoj »hronici« piše kao o »mnogoglasnom oratoriju«, gdje ovom sintagmom upućuje na polifoničnost, »mnogoglasje« — »od legende, od mitskog pričaoca do kompozicije oratorija s bezbrojnim i različitim glasovima« (v. S. Korać, *Andrićevi romani ili svijet bez boga*, Zagreb, 1970).

ostaje važnije ono što je isprela narodna pletisanka kao legendu, kao predanje što se ponijelo kao znanje sačuvano i ispričano po zakonima narodnoga pamćenja (i mijenjanja).

2.2.1. Razlike u poziciji autorā vrlo su očite i mi to možemo shematski predstaviti na sljedeći način:

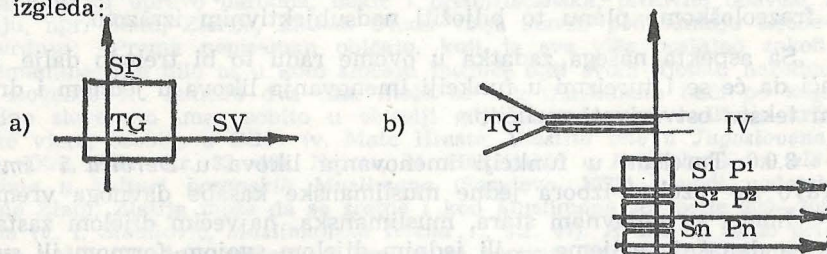


(TG — tačka gledišta autora)

Autor-derviš dio je, kako smo rekli, književnoumjetničkoga svijeta, jedan je od likova, i to glavni junak, te je u središtu upravo njegova tačka gledišta (TG); on piše svoj »zapis« u prvome licu, dakle. Sve je tako dato kao subjektivna ljudska drama, intimni zapis četrdesetogodišnjaka, intelektualca i sve što se pojavi i dogodi u tekstu je »prosiljano« kroz taj lični vid i emociju zrela čovjeka, doživljavača.

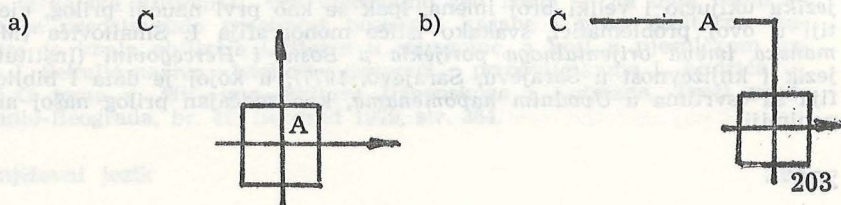
U drugom pak tekstu situacija je sasvim drugačija: umjesto senziбилne i kontemplativne duše derviša u kojem se odvijaju sva strašna »sudeња« što dovode i sam život »pred preki sud«, imamo, naprotiv, svijet i život koji je tekao mimo autora, svijet u kojem se sve zbivalo i događalo bez njega — jer on je van toga vremena potpuno. On je onaj kasniji potomak, i posmatrač i bilježnik; piše u tipičnoj pripovjedačkoj formi gramatički izraženoj trećim licem.

S jedne strane, dakle, dato je subjektivno vrijeme (SV) i jedan sinhroni presjek (SP) u razini ljudskoga života i svoj dinamici preokreta (od proljeća do kasne jeseni), a s druge — historijsko vrijeme (IV) i dijahroni presjeci (DnPn). Nadopunjena, sad bi shema mogla ovako da izgleda:



2.2.2. Sa pozicije čitaoca, kao receptora, tačka će se gledišta takođe razlikovati u prvome i drugome tekstu.

Čitalac (Č) i autor-derviš (A) nisu u istoj vremenskoj ravni, dok je bezimni autor (A) u drugome tekstu upravo u istoj vremenskoj razini sa čitaocem, van one u kojoj su smješteni likovi i događaji hronike:



u jednom tekstu, u *Dervišu i smrti*, vrijeme odmiče za autora kao doživljača, a u drugom, u *Na Drini ćuprija*, vremenski tok obuhvaća smjenjivanje istorijskih i društvenih uslova u širim razmjerama, gdje su promjene zahvaćene u granicama istorijskoga vremena i gdje se smjenjuju za mjesecima godine, za godinama decenije, za decenijama vijekovi itd.

I ako bi ovo prvo bio odlomak iz života, ovo bi drugo bili odlomci životā: jedna intimna drama u jednom, naspram intimnih drama i drame mase u drugom tekstu; jedan intimni zapis, naspram hronike kasabe na Drini i istorije ćuprije.

2.3.0. Svaki od ovih dvaju autora, dalje, organizira pripovijedanje sa one psihološke pozicije, kao i prostorno-vremenske, koju je zauzeo. Zato će u jednom tekstu biti navođeni datumi, mjeseci, godine (»po hidžri« ili »po hrišćanskom vremenu«, u *Na Drini ćupriji*), a u drugome će se pak časoviti život pojedinca odmjeravati prema jutarnjim molitvama, smirivanju dana, prema večernjem dalekom zvuku zurne, od jesenjih kiša do topljenja snijega. Zato jedan autor izlazi iz mevlеvijske tekije u čaršiju, i kasabu, susreće ljude, poznaje ih i upoznaje; — drugi, međutim, »bira« šta će da unese u hroniku, »bira« ljude, događaje, vrijeme koračajući kroz godine, vijekove.¹¹

2.4.0. I kako i u jednom i u drugom tekstu zatičemo književno-umjetnički uobličene modele bosanskih kasaba (višegradske i bezimene) davno prošlih vremena, ali kako Ahmed Nurudin, kao autor u *Dervišu i smrti*, odmjerava sve vlastitim doživljajem — on će to i frazeološki ostvariti svojim individualnim izrazom derviša i alima, šejha i kadije, učena i zrela čovjeka; kako bezimeno i bezlično autorsko lice *Na Drini ćuprije* sagledavati sve u okvirima istorijskoga toka, ono će na frazeološkome planu to bilježiti nadsubjektivnim izrazom.

Sa aspekta našega zadatka u ovome radu to bi trebalo dalje da znači da će se i turcizmi u funkciji imenovanja likova u jednom i drugom tekstu ostvarivati različito.

3.0.0. Turcizmi u funkciji imenovanja likova u *Dervišu i smrti* upravo su rezultat izbora jedne muslimanske kasabe davnoga vremena.¹² Imena su uglavnom stara, muslimanska, najvećim dijelom zastarjela za današnje vrijeme — ili jednim dijelom svojom formom ili svo-

¹¹ O ovome v. M. Šamić, *Raskršća III (Četiri romana)*, Svjetlost, Sarajevo, 1976.

¹² O muslimanskim imenima orijentalnoga porijekla napisan je kod nas manji broj radova. Iako je Škaljićev rječnik *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* uključio i veliki broj imena, ipak se kao prvi naučni prilog, cjeloviti u ovoj problematici, svakako ističe monografija I. Smailovića (*Muslimanska imena orijentalnoga porijekla u Bosni i Hercegovini* (Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 1977), u kojoj je data i bibliografija sa osvrtima u *Uvodnim napomenama*, kao značajan prilog našoj antropimiji.

jim izrazom.¹³ To po sebi istina i ne bi bilo od nekakve važnosti jer su, s obzirom na sredinu i vrijeme obuhvaćeno tekstem, sasvim očekivani i predvidljivi; dakle, sa aspekta obavijesti-neinformativni. U tekstu se zatiče jedna monolitna kulturna sredina; autor, kao i kasaba u kojoj se kreće njegova nesigurna prilika, pripadaju jednome kulturnome svijetu, te su lična imena orijentalnoga porijekla.¹⁴ Ako je kasaba iz jednoga davnoga vremena osmanlijske uprave u Bosni, ako su lica koja se kreću po *tekiji*, od *tekije* do *mešćeme*, u samoj mešćemi, u *kasabi*, ljudi sa *turbanima*, sa haljecima od *beza* i *kadife*, sa *jašmacima* i *mintanima* — onda su i takva imena sasvim obična i očekivana.

3.1.0. Tako će likovi u ovom tekstu biti imenovani uglavnom turcizmima, ali na više načina: samim ličnim imenom, koje je u načelu u svakome jeziku »tautološkoga« značenja,¹⁵ titulom, zvanjem ili zanimanjem i sl., već prema tome u kojem su odnosu prema autoru ili nekome ko se javlja u ulozi imenodavca.

3.1.1. Sa ličnim imenom pojaviće se sam autor, *Ahmed Nurudin*, njegovi prijatelji (ako ih je imao) i ljudi koje je poznavao dobro (ako je nekoga poznavao), dakle ljudi iz njegova intimnoga kruga (npr. *Hasan*, *Harun*, *Kara-Zaim*, *Ishak*, *Mula-Jusuf*). Međutim, i među onim

¹³ Muslimanska su lična imena rezultat islamizacije. Ona su, pogotovo u početku, bila prvo (možda i jedino) formalno obilježje takve pripadnosti, jer se imena orijentalnoga porijekla uzimaju sa primanjem nove vjere obavezno. O tome svjedoče i sačuvani popisi stanovništva prvoga koljena gdje je očevo ime hrišćansko ili narodno (v. *Turski izvori za istoriju Beograda*, knj. I, sv. 1, Katastarski popisi Beograda i okoline 1476—1566, Istorijski Arhiv, Beograd, 1964).

Međutim, i među onima koji su primali islam sačuvan je jedan broj imena koja su upravo narodna, dakle i predhrišćanska, protivno obavezni običaju, npr. *Zlata*, *Zlatija*, *Zlatka*. Otuda valja staviti pod sumnju sljedeću tvrdnju: »Prema nepisanom običaju, koji je sve više postajao zakon, muslimanima nije bilo ni u kom slučaju moguće dati svom djetetu narodno ime, slovensko... Između dva rata može se i u muslimana naći po koje narodno slovensko ime osobito u obitelji gdje je jedan od roditelja kršćanske vjere, osobito u BiH« (v. Mate Hraste, *Vlastito ime u Jugoslovenu*, Jezik, IX/2, 1961, str. 33—40). Naime, M. Hadžijahić u *Predislamskim elementima u kulturi bosanskih Muslimana* (Sarajevo, 1973) navodi podatak da ime *Zlata*, *Zlatija* može da se sretne i kod Muslimana još prije 200—300 godina (v. I. Smailović, *Muslimanska imena...*, str. 47). A ako se samo prisjetimo naših narodnih pjesama u kojima se pominje upravo ovo lično ime (npr. balada *Zlatija i Mujaga*, koja je još novijeg datuma — zabilježena 1908), onda je podatak koji navodi M. Hraste, neprihvatljiv kao opšti zaključak o muslimanskim imenima u Jugoslaviji.

¹⁴ Kad jedan knj. kritičar počne da govori o likovima u *Dervišu i smrti* kao »Turcima« (*Kritičari o Meši Selimoviću*, Sarajevo, 1973, str. 76), on sigurno ne previda da likovi tu nisu nikakvi Turci (jedini Turčin jeste muftija iz daleke Antiohije), već vjerovatno želi istaći — na ovaj način — ono što je predstavljalo posebnost bosanske kasabe i njene kulturne tradicije što je imala obilježja Orijenta u mnogome, a koji u pjesničkom ushićenju I. Sekulić naziva »Istokom« govoreći o pripovijetkama I. Andrića.

¹⁵ O tome v. *Mit—ime—kultura* Uspenskoga i Lotmana, Treći program Radio-Beograda, br. 42, Beograd 1979, str. 364.

koji su periferni (izvan bliskoga kruga derviševih znanaca) neki će biti imenovani ličnim imenom (*Mustafa, Fazlija, Zeina, Malik*), kao što će pak neki koji su mu »bliže« biti imenovani samo titulom, zvanjem islama (npr. *muftija, muslim* i dr.).¹⁶

Ima li tu kakve pravilnosti?

Poći ćemo od onoga što je običnije i što se javlja u svakodnevnoj situaciji, gdje u zavisnosti od pozicije prema imenovanome imenovatelj može da vrši imenovanje na različite načine. Na materijalu koji ovdje nalazimo uočavaju se pravilnosti, ovako shematski prikazane:

I. autor	sa ličnim
II. likovi iz njegova intimnoga kruga	imenom
III. vlast, uprava	bez ličnoga
IV. periferni likovi	imena

Dakle, oni koji su »uz« autora dobijaju lično ime, a oni koji su »dalje« od njega, bilo da pripadaju društveno-hijerarhijskome vrhu ili pak začelju (*muftije* ili *sejmeni*, na primjer), bilo da su uzgredni derviševi poznanici i sl. ostaju bez njega.

3.1.2. S obzirom na to da su lična imena orijentalnoga porijekla lekseme koje nose određena značenja izvorno (određene osobine, pojave i slično) i s obzirom pak na to da je Nurudin pišući »s desna na lijevo«, dakle arapskim pismom, svjestan iluzije o dvostrukosti svoga zapisa (kao postupka »prevođenja«),¹⁷ onda i nije neobično to što će se značenja koja imaju neki turcizmi aktualizirati u samome tekstu ne samo uz Ahmeda Nurudina nego i uz još neka druga lična imena i likove. Posebno mjesto ostvaruju lična imena koja pripadaju krugu »svetih« (*Jusuf, Ishak, Muhamed, Harun*). Ona se uklapaju u onu »biblijsku« vjersku, uzvišenu temu i ton,¹⁸ kojima je intoniran zapis, pomalo mistificiran i tajanstven. Jedan mitski ambijent, u kojem živi derviš, praćen *ajetima* iz *Kur'ana*, produžen je i formalno samim imenima koja su naglašeno islamska, a koja su u tekstu dobila još jednu, novu dimenziju: ljudi što nose ova imena »božjih« poslanika, vjerovjesnika i izabranika nisu pošteđeni ni zaštićeni u tome društvu (koje je prihvatilo istu dogmu); stradalnici su kao i sam derviš (npr. *Jusuf*) ili su dio dvostruke ličnosti (kao *Ishak*, na primjer) i sl.

3.1.3. U drugoj grupi likova nalaze se oni koji su imenovani uglavnom titulama i zvanjima, zanimanjima i sl. (*vezir, muftija, muslim*

¹⁶ Valja napomenuti samo to da se u tekstu pojavljuje, istina usputno, određen broj imena sa drugačijim porijeklom (Nikola, Salomon, imena Latijana) uz karakteristične odrednice (hajduk ili saraf i sl.).

¹⁷ Tako autor Mariju imenuje (»prevodi« njeno ime, zapravo) turcizmom *Mejrema*, napominjući u zagradi: »to joj je bilo ime: *Mejrema*«. Inače ova riječ je u arabiziranoj formi (iz hebrejskoga) ušla u arapsku antroponimiju, a odatle preuzeto i kod ostalih islamiziranih naroda.

¹⁸ Zbog toga se, između ostalog, Selimovićev roman uvrštava u one koji su napisani tzv. biblijskim stilom.

i dr.). Ti su likovi dobro poznata lica u čaršiji, a u Nurudinovom »zapisu« zajedno sa perifernim likovima ostaju bez ličnoga imena.

Kad ih derviš imenuje na ovaj način, on to čini kao čovjek datoga vremena i sredine: svi su oni bili ili direktni predstavnici vlasti i uprave ili su pripadali kasablijskim prvacima. Lično ime i nije imalo nekakvu ulogu u društvu. Ono što je bilo važno sadržavano je već u tome zvanju, tj. u tome da je npr. muftija mogao poslati nekoga u tvrđavu, osuditi ga ili osloboditi i sl. I to je ono što je bilo bitno: mjesto što ga je neko imao na društvenoj hijerarhijskoj ljestvici. Bezimeni su — prepoznaju se samo po funkciji koju imaju. A ako funkcija znači obezličjenje, onda je to i na frazeološkome planu ostvareno upravo ovakvim načinom imenovanja. Na jednom mjestu sam će derviš ovako zapisati: »...a nije ni važno njegovo mišljenje, već njegovo ime«, ¹⁹ a ime ovdje podrazumijeva (muftijinu) moć i silu. U sistemu tadašnjih odnosa (i takvih) i uprave nije ni bitno ono što je lično već mjesto koje »daje« određena prava ili ih oduzima. Oni su, dakle, ovdje upravo predstavljeni kao spojnice jednoga sistema vlasti, kao određene »funkcije« u svojevrsnoj alijeniranosti od svega.

Takve ih derviš i susreće — u mešćemi, u sudnici, na sokacima, u tvrđavi. Ali upoznaje ih i oni se pojavljuju groteskno individualizirani: to su osobenjaci, glupaci, odsutni ljudi, nastrana lica. Ako ih je imenovanje zvanjem trebalo da predstavi i kao zvanične zastupnike, u službi određenih nadindividualnih društvenih principa i dostojanstvene branioce vlasti i uprave, onda ih je ponašanje otkrivalo kao sasvim drugačije. A to je pak otkrivalo naličje jedne društvene pravde. Na frazeološkom planu taj je paradoks dobio svoj pravi izraz u obezimenjivanju.

Na isti su način obezimenjeni i neki likovi iz pozadine takva društvenoga poretka i epohe »mistificiranih načela«, koja stvaraju nesigurnost u čovjeku i strah pred mogućom, a nevidljivom krivicom i silom osвете vezira, valije, sultana.

3.1.4. Međutim, među likovima koji nose ove titule postoje i takvi koji imaju i svoje lično ime. Kakva je distribucija titule ili zvanja i ličnoga imena, i odakle takva dvojnost u imenovanju?

Uzećemo kao primjer jedan lik koji je imenovan na sljedeće način: kao *Osman*, kao *Osman-beg*, *miralaj*, *miralajbeg*, kao *miralaj Osman-beg* i kao *serasker*.

Ovu raznovrsnost valja posmatrati kao promjenu odnosa i zauzimanje različitih tačaka gledišta imenodavca, derviša ili drugih likova što će se javiti u toj ulozi, u trenucima imenovanja.

Tako će se u jednoj situaciji, na primjer, kao imenodavac pojaviti Hasan:

¹⁹ Svi su citati dati prema *Dervišu i smrti*, Svjetlost, Sarajevo, 1977, ovaj sa str. 327, a u Andrićevom romanu prema izdanju Prosvete, Beograd, 1964.

- »Šta? A, to! Pa, stigao sam, i već se uključio u sve: otac je teško bolestan... miralaj Osman-beg otišao da kolje Posavce...«²⁰

To su Hasanove riječi, dakle, derviš ih tako navodi. One su pune ironije i tako datim (miralaj Osman-beg), sa imenom i titulom, kao da se parodira: otišao je miralja Osman-beg, miralaj (=pukovnik) i beg, silni junak i zapovijednik sa vojskom da kolje Posavce, svoj narod u Posavini, zato što se pobunio, pa neka se tome »junaku« zna i ime, neka se pamti. Jer titulu je dobio i slavu stekao ratujući upravo protiv »neprijatelja Carevine«; sad, eto, ide da ubija »neposlušni« narod te iste Carevine.

Dosta poslije toga Osman-begova dolaska sam će derviš istim tonom zabilježiti:

- »Miralaj Osman-beg dobro je obavio svoj posao, pobio, popalio, sa zemlje tjerao, poslao u surgun...« (318)

Ali, Osman-beg će biti imenovan i kao *miralajbeg* i *serasker*. Miralajbegom će ga imenovati treći junak, Hasanov otac, krepki brižni starac Alijaga, u situaciji kada je bio uznemiren sinovljevim skorim povratkom sa daleka puta: kad ga derviš obavijesti da je u kasabu stigao i miralaj Osman-beg, starac će predložiti:

- »Ako je kod tebe tijesno, i ako miralajbeg hoće, pozovi ga u moje ime da dođe ovamo«. (273)

Stari Alijaga nudi svoje gostoprimstvo: pred slavnim junakom (malo prije toga sa ushićenjem će pitati, kad čuje da se ovaj sa vojskom nalazi u prolazu kroz kasabu: »Čuveni Osman-beg. Poznaješ li ga?«) kao da se u starcu probudio stari osjećaj, kojeg više kao da nema, osjećaj ugleda i slave i, kako primjećuje derviš, otkriće na ovaj način i staru naviku da je gost, pogotovo čuven i slavan, uvijek dobrodošao u domaćinsku kuću; uzvisujući se i sam još više, on će udvojiti »titule«: *beg* i *miralaj* postaće *miralajbeg*. *Beg* je, istina, ona titula koja se daje iz poštovanja, po običaju bosanskohercegovačkoga obraćanja. Pa ako je *miralaj* vojna titula u staroj turskoj organizaciji, to izostavljajući lično ime, uz koje obično dolazi turcizam *beg*, Alijaga Osmana imenuje *miralajbegom* kao da mu je malo da kaže samo *miralaj*, a s obzirom na stanje ushićenosti — mnogo je i da ponavlja ime: bolje je ovako i primjerenije situaciji — *miralajbeg* (= »pukovnikbeg«).

Ovdje se takvim imenovanjem ističe pozicija u kojoj se našao sam Alijaga, a ne miralaj. Kad ga poziva, u svoje ime, kao carskoga čovjeka, kanda i svoj vlastiti položaj, ugled i značaj, izdvaja, a istov-

²⁰ M. Selimović, *Derviš i smrt*, Svjetlost, Sarajevo, 1977, str. 301. U daljem navođenju broj iza citata označiće stranicu u romanu, prema ovom izdanju.

remeno otkriva i svoju slabost prema slavnim i poznatim ljudima, starinsku, koljenovičku. U Alijagi je zapravo taj mogući susret sa Osmanom potakao i stari ponos. Skoro iznenađen tim probuđenim osjećanjem — kao da će se već istoga momenta osvijestiti — on će nastaviti:

— »Ništa mu ne govori. Možda ni Hasanu ne bi bilo pravo da miralaj prenoći u našoj kući. A ne bi ni meni...« (273)

Kao da se odjednom pri pomisli na sinovljevu reakciju predomislio. Zanos je splasnuo: više ni miralaj nije miralajbeg. Kao da dalje i nije više važan (ni on ni iko drugi) carski čovjek — niko osim Hasana i onog što bi Hasan mogao reći. Na tren je samo probuđeno starčevo gostoprimstvo i ugled bogatoga kasablije, a već u sljedećem momentu — pomisao na sina i odricanje svega što je gotovo po staroj zaboravljenoj navici ostalo.

Uz sina starac će podjetinjiti skoro i izgubiti svoju razboritost pa će čas poslije ushićenja, frazeološki izraženog različitim načinima imenovanja istoga lika, nestati onoga svečanoga tona kojim je govorio o »čuvenom Osman-begu«, miralajbegu.

U takvoj sinonimiji mogla bi se iznaći cijela skala vrlo tananih psiholoških preliva osjećanja u kojima se našao Alijaga, kao imenodavac.

U sličnoj će se poziciji naći derviš, još jedanput:

— »Hafiz-Muhameda i Mula-Jusufa poslao sam na konak Alijagi, ja sam se smjestio u hafiz-Muhamedovu sobu, svoju sam dao Osman begu...« (274)

Kao da je sad miralaj, eto, tek samo Osman-beg, gost u derviševoj sobi, izjednačen sa svakim drugim gostom i sa hafiz-Muhamedom i sa Mula-Jusufom na primjer; tek putnik-namjernik. Poslije toga ova-ko će još zapisati:

— »Iznenađio sam se kako je miralaj star, bjelobrad, umoran, ćutljiv. Ali nije bio grub, kako sam očekivao.« (274)

Sada isti lik postaje predmetom derviševa posmatranja: on je tu, pred Nurudinom, u njegovom intimnom prostoru (u kući derviša u kojoj živi Ahmed), kao miralaj a ne kao Osman-beg. Sad je važan izgled (on ga posmatra), izgled miralaja, velikog vojnoga dostojanstvenika-pukovnika. A ovaj je, eto, neočekivano — ni mlad, ni čio, ni grub. Ništa od svega onoga što bi moglo biti atribut vojnoga zapovjednika, ratnika.

Izvanredno je iskorišćena mogućnost imenovanja mijenjanjem ideoloških i psiholoških pozivija imenodavaca — Nurudina, Alijage i Hasana, te će Osman, u jednom momentu, biti nazvan *seraskerom*:

— »Ali serasker je potrošio sve svoje riječi...« (274)

Serasker je titula koja ima viši rang u vojnoj hijerarhiji od miralaja (to je glavni vrhovni komandant koji se postavlja u slučaju rata čak iz redova vezira, i od ove titule bio je po položaju stariji samo veliki vezir). To je dakle »unapređenje« za miralaja. Odakle to? Neposredno prije nego što će ga derviš imenovati na ovaj način, Osman-beg će, onako umoran i sa izvinjenjem što mu (dervišu) smeta jer mora zanočiti u tekiji, zamoliti Nurudina da ovdašnjem zlataru, hadži-Sinanudinu, »isporuči« vijest o sinu: postao je, baš pred miralajev polazak u Bosnu, carski silahdar a ta vijest još nije došla u kasabu. U tom iznenadnom i neočekivanom a dobrodošlom saznanju derviš će otkriti svoju veliku životnu šansu, neslućenu, »sudnji čas«. Ko mu je dao tu mogućnost? Slučajno, sasvim slučajno umorni, bjelobradi stari Osman. Da li mu se na taj način, imenujući ga seraskerom, i zahvaljuje?

3.1.5. Tako će se slično i uz ovu titulu silahdar, koja takođe pripada krugu visokih dostojanstvenika, pojaviti lično ime Mustafa.

Otkuda to da neki silahdar u dalekom Stambolu dobije ime u derviševom »zapisu«, s obzirom na poziciju koju je Nurudin kao autor imao u tekstu, kad već i vremenski i prostorno bliski kasabalijski prvaci (muftija ili muselim na primjer) ostaju bez ličnoga imena?

Ime je dobio zato što ga je vjerovatno trebalo izdvojiti: upravo je on, Mustafa, domaći čovjek, kasablija postao carski silahdar; sin njihova zlatara, svima znanoga kasablije Sinanudina Jusufa postao je »neko« u Carigradu (A možda se i izborom ličnoga imena Mustafa, što znači »odabrani«, moglo aktualizirati značenje turcizma — u odnosu na »neslućenu« slavu i moć koja ga je zadesila kad je postao carski čovjek na dvoru). Naime, njihov Mustafa iz kasabe, Nurudinu poznat čaršinlija, postaje »jedan od najmoćnijih u carevini«, te derviš i piše:

— »Treba poslati pismo u Carigrad, Mustafi, sinu hadži-Sinanudinovu, neka spasava oca kako zna«. (287)

Kao da je sada najvažnije to što je eto Mustafa upravo sin njihova zlatara, koji je bio nevino pritvoren, i da je taj Mustafa u Carigradu, tj. prostorno i po funkciji blizu vrha vlasti (dok derviš namjerno skriva ono što sam zna kad savjetuje kasablije da šalju pismo Mustafi). Autor i ovom formom (samo lično ime) zapravo sasvim svjesno taji znanje da je taj Mustafa već carski silahdar a samo njegovu blizinu Carigradu ističe kao moguću Mustafinu moć.

3.1.6. Na sličan je način i distribucija Nurudinova imena i titule, zvanja koje nosi vezana za promjenu pozicija imenodavaca, samoga Nurudina ili nekoga drugoga u toj poziciji.

Tu je još, kako smo rekli, aktualizirano u samome tekstu, vidljivo, na samome početku, ono što lično ime kao leksema orijental-

noga porijekla sa određenim (»skrivenim«) značenjem nosi kao svoj sadržaj. Tako će se bilježiti:

— »Ime mi je Ahmed Nurudin, dali su mi ga i uzeo sam ponudeno, s ponosom, a sad mislim o njemu, poslije dugog niza godina što su prirasle uza me kao koža, s čuđenjem i ponekad s podsmijehom, jer svjetlo vjere to je oholost koju nisam ni osjećao a sad je se pomalo i stidim... Sve je došlo u pitanje, i sad sam samo Ahmed, ni šejh ni Nurudin«. (17—18)

U svome imenu²¹ on nosi sljedeća značenja: »odveć pohvaljeni« (Ahmed) i »svjetlo vjere«. Kad autor sam govori o značenju svoga imena, ističući to proredom, onda on aktualizira značenje ovoga drugoga dijela imena, koje je dobio u derviševskom, mevlevijskome redu. I jedno i drugo su pak njegova lična imena, ali ovdje on ističe neprimjerenost upravo toga »naknadnoga« imena prihvatajući samo ono drugo, Ahmed. Istina, ako znamo značenje ovoga turcizma (»odveć pohvaljeni«) sasvim se opravdano možemo pitati: da li je autor to učinio imajući na umu njegovo značenje koje u tekstu nije izlučeno na način na koje je to ovo drugo — Nurudin—a koje se aktualizira tek onda kad se ima u vidu cijeli siže kao sadržaj kasnijih zbivanja i zabluda nesretnoga derviša? Ipak, čini nam se da je tu u pitanju nešto drugo: autor zauzima tačku gledišta sa koje ostaje sam sa sobom i sam pred sobom na početku zapisa kao ispovijesti, namjerno ogoljen od svega što je kasnije »dobijao« — kao zvanje ili titulu, kao šejhstvo ili dervišstvo. Ostaje tek Ahmed, »ni šejh ni Nurudin«.

Na taj nas način uvodi u intimniju i ličniju atmosferu, otkrivajući pomalo ironično, svoju dvojnost, dvojnost svoga bića.

Međutim, dalje u tekstu pojavljivaće se imenovan i sa jednim i sa drugim ličnim imenom, npr.:

— »Ustani Ahmede Nurudine, ustani i izadi«, (36)

ili

— »Derviš Ahmed Nurudin, svjetlo vjere, šejh tekije. Zaboravio sam na njega, cijelu noć nisam imao zvanja ni imena. Podsjetio sam se, oživio ga pred ovim čovjekom. Ahmed Nurudin, vaiz i učenjak, krov i temelj tekije, slava kasabe, gospodar svijeta. Sad traži dasku i ponjavu od slijepoga miša Džemala, da ne legne na blato, i čeka da ga zadave i mrtva spuste u to blato u koje neće da legne živ.« (179)

U prvom primjeru derviš se obraća sam sebi kao da svojoj ko-

²¹ Postoji običaj da se sa ulaskom u neki red derviša (nimalo neobičan, u različitim konfesijama prisutan na sličan način) dobije i novo lično ime (uz ono što se dobije već »sa rođenjem«). Kad se zadervišio, Ahmed je dobio ime Nurudin (Ovdje se zahvaljujem na sugestiji i napomeni prof. I. Smailovića na korisnim informacijama o ovome).

»bezobzirnoj ženi u hajdučkoj pljački«, Hasanovoj sestri, zapovijeda, naređuje — kao neko drugi, blagonaklono i nježno gotovo, neko ko ga i ne poznaje, ali sa onom dozom ironije, blagoga prezira zbog moguće izdaje što ju je bio spreman da učini svakoga časa. U takvom njegovom obraćanju sebi ima čudne derviševske ironije prema samome sebi kao onome ko je spreman na iznenadni gest otkrivajući se neočekivano i nepredvidljivo da se ni sam ne može prepoznati sigurno ni unaprijed pouzdano.

Kad se sam »očuđuje« obraćajući se sebi oficijelnim imenom, kao da se razdjeljuje od sebe samoga — moleći se za (svoga) nesrećnoga Ahmeda Nurudina. »Spas i mir nesrećnome Ahmedu Nurudinu« — zapisao je u jednom takvom kontekstu.

U drugom pak primjeru derviš se našao u sličnoj situaciji gdje su se u tragično-ironičnoj suprotnosti susrele svetost imena (ugleda i zvanja) i trenutni položaj Ahmeda Nurudina. On, derviš, »svjetlo vjere«, doveden je u »bezimenu« situaciju u kojoj je iznenađa bolno oživljena i titula i ime, na mjestu gdje je ostao bez svega toga što su mu u društvu dali i postao opet »go« čovjek. Jer upravo je nespojivo ono što je njegovo zvanje (i znanje) i ime koje nosi pretpostavljalo sa onim gdje se našao:

— »Bolje je bez imena, s ranama i bolovima, sa zaboravom, s ranama i nadom u jutro, a to mrtvo jutro bez svanuća probudilo je Ahmeda Nurudina, ugušilo nadu...« (179)

To razdvajanje upravo je dio psihološkog stanja derviša i čovjeka, zatvorenika i šejha. Ono je duboko sraslo u situaciju još više je naglašavajući u njenoj polarnosti: kao da je jedno *on*, ugledni šejh i derviš, a drugo — *ja*, okruženi i prognani, bez imena i bez zvanja, te mu se i obraća kao nekome drugom, kao da to i nije sam taj Ahmed Nurudin, zatvorenik u tvrđavi:

— »Snizio sam se, svejedno je, uzalud je, šejh Nurudine« — reći će uvrijeđeni Ahmed. Izgubio je i ime i sa njim i svoju personalnost, ako ju je nosilo. Tu su dovedene u paralelnu vezu dvije nesamjerljivosti. Derviš osjeća svoju neprirodnu ambivalentnost, naglašava je takvim sredstvima izraza.

Na sličan se način pojavljuju i ostali turcizmi u ovoj funkciji imenovanja likova u derviševom »zapisu«.

4.0.0. Kod Andrića, međutim, imamo drugačiji odnos i prema ličnim imenima i prema ostalim načinima imenovanja likova.

4.1.0. U kasabi na Drini, najprije, zatičemo Višegrađane, njihov život i život ćuprije kroz nekoliko vijekova. A Višegrađani su i »Turci« i raja, Arapi i Jevreji, Srbi i »Cigani«, Česi i Poljaci i još kasnije i »Švabe«, Mađari i dr.

I ovdje će se lično ime orijentalnoga porijekla identificirati sa jednom od nacionalnih grupa u kasabi, sa Muslimanima, ili kako se u

tekstu »pogrešno« navodi — sa »Turcima«.²² Oni ovdje nisu dio jedne tako monolitne sredine kakvu zatičemo u Nurudinovoj kasabi; u takvim su odnosima u tekstu da, kad se pojave, postaju signali pripadnosti nekoga lika određenom etnikumu (uz sva »sa-značenja« koja podrazumijeva nacionalno u ovim novim koordinatama). (Upravo će zbog dokumentarnosti autor ovdje navesti i pogrešan naziv).

Zbog svega ovoga nećemo naići ni na pojavu aktualizacije semantičkih komponenata turcizama u odnosu na lik koji ih nosi na onaj način na koji je, na primjer, derviševo ime aktivirano u prvome tekstu.

Naime, lična se imena ovdje pojavljuju kao imena domaćih ili višegradskih »Turaka« (I) ili kao imena došljaka (II), stranaca, koji ne poznaju ni jezik ni običaje ovdašnjih kasablija. Oni su dio vlasti, vlast, vezirovi izaslanici i povjerenici za gradnju mosta, askeri i sl.

4.2.0. Među domaćim »Turcima« nalaze se: a) kasablije imenovani nadimcima, hipokorističnim imenima, skraćenim i sl., b) kasablije imenovane običnim, uobičajenim narodnim imenima i c) kasablije sa imenima uz koje se javljaju i titule.

Takav je način nazivanja usko povezan sa socijalnim porijeklom lika, kao i sa njegovim mjestom u hijerarhiji kasablijskoga življa (prema ugledu, prema bogatstvu, koljenovstvu ili beskućnim porijeklom). Načini imenovanja preuzeti su, dakle, prema modelu same kulturne sredine višegradske kasabe, kao svake provincije.

Tako se javlja ime *Čorkan* (od turcizma *čorav*) za lik koji ima i svoje pravo ime — *Salko*. To će ime autor navesti kao postojeće (u skladu sa svojom pozicijom sveznajućega autora što sve bilježi hroničarskom pedantnošću i pouzdanošću). Ali *Salko* je u tekstu imenovan nadalje samo kao *Čorkan*, jer je za kasablije i sav ostali svijet ostao samo *Čorkan*, čaršijski klovn i potrčkaralo, sin Ciganke i nekoga Anadolca, kasablija »što je pripadao svima i bio svačiji«, šala i zabava razuzdanim badavadžijama. Dakle, uz neke će se likove i javiti turcizmi čija su značenja aktualizirana ili, bolje, motivirana će se imena pojaviti, pejorativna; formalno, mnoga će imena biti data u skraćenome obliku (*Muta*, od *Murat*). S druge strane, pojaviće se opet, sljedeća imena. *Avdaga*, *Alihodž*, *Mustajbeg*, *Hadži Omer*, *Šemsibeg* i dr. Neki od njih imaju i svoje prezime (*Mutevelić*, od *mutevelija* ili *Osmanagić* — prema ličnom imenu *Osman*), koji se pak pojavljuju onda kad se govori o genealogijama porodica, uglavnom.²³

²² Andrić se ovdje ogradio od mogućih značenja i poimanja ove lekseme, te je u napomeni uz roman zapisano: »Nazivi 'Turski i Turci' upotrebljavaju se često u toku pričanja i za bosanski muslimanski svet, naravno ne u rasnom i etničkom smislu, nego kao pogrešni ali tada uobičajeni nazivi«. Ova napomena je uz prvo izdanje napisana na prvoj stranici u fusnoti, kao Andrićevo upozorenje.

²³ U tekstu se mogu pratiti i nastanci nekih prezimena s obzirom na vremensko razdoblje koje je tekstom obuhvaćeno (npr. prezimena *Mutevelića* ili *Sokolovića*, prvo prema zvanju kojim su se bavili preci *Mutevelića* u kasabi, drugi prema mjestu gdje su rođeni, i sl.).

4.3.0. U tekstu se, rekli smo, pojavljuju i imena došljaka. Oni su imenovani na dva načina isto tako u zavisnosti od statusa koji imaju u društvenoj hijerarhiji kasabe. Jedan je način onaj koji prepoznajemo preko turcizma *Arapin* (to je ime pomoćnika u gradnji mosta u kasabi). Ime je lik dobio od kasablija, od naroda prema njegovoj etimologiji kao motivaciji. Istovremeno kao dio književnoumjetničkoga svijeta a i svijeta što ga je isprela narodna legenda, on je i mogao ostati imenovan na ovaj način jedino.

Poput ovoga jeste i postupak imenovanja preko neke karakteristične osobine, preko neke crte u karakteru — mane ili nedostatka (slično onome načinu na koji je i Salko dobio ime Ćorkan), te otuda njihova najčešća pejorativnost (Istina u turcizmu Ćorkan, koji je vidimo dobio status ličnoga imena, ne prepoznajemo pejorativnost kao tako očiglednu asocijaciju što bi je mogao izazivati izraz. Tu bi se moglo raditi ne toliko o automatizaciji kojom percipiramo i primamo leksemu u ulozi ličnoga imena, već više o tome da je oblik »ćorkan«, svojim sufiksalsnim dijelom ublažio grubost i okrutost »neprijatna« nadimka, kao što je i tragi-komičnost nesretna junaka književnoumjetničkoga svijeta uznijela lik, uzvisila ga iznad svake običnosti i zane-marila ove leksičke konotacije). To je pak očigledno pogotovo kad bi se oblik Ćorkan uporedio sa, na primjer, oblikom Ćoro i slično.

Upravo je na sličan način imenovan Arifaga, prvi vezirov povjerenik za gradnju mosta. Neomiljen, od naroda je dobio — pored oficijelnoga imena (kao vezirov čovjek i kao važna ličnost u hroničarskome pripovijedanju on je dobio lično ime) — i nadimak *Misirbaba* (od *misirbaba* = ćosav). Istina, ovaj se turcizam pojavljuje u dvostrukoj ulozi koju signalizira i sam način bilježenja (kao *misirbaba* i kao *Misirbaba*). U jednom je slučaju taj turcizam u funkciji ličnoga imena (*Misirbaba*), i to nadimka, a u drugom pak samo Arifagina atributivna osobina i kao takva leksema je znatno pejorativnija (nego kad se javlja u funkciji imena). Onda kad se govori o ovome liku kao čovjeku, i to kad se opisuje njegov fizički izgled (»...neobično visok na nogama, pognut, ćosav, isturenih jagodica...«, 60), onda se kaže: »Narod ga je odmah prozvaao Misirbaba« (60), pri čemu je teško, iza svih osobina što su navedene, prosječnome čitaocu da zna na osnovu koje od njih on biva tako nazvan u narodu (tim prije što u govornome nizu ovaj nadimak ne slijedi iz lekseme ćosav, iz koje proizilazi).

Dakle, kad se preuzima jedna pozicija, psihološka i ideološka, onda se preuzima i frazeološka, te se opet, kasnije, vezirov povjerenik imenuje oficijelnim imenom.

4.4.0. Ali u tekstu je veliki broj likova ovoga kruga imenovanih ličnim imenom a uz to i titulom ili zvanjem, zanimanjem, da bi se često pojavila sama titula umjesto imena ili zvanja.

Tako opet možemo izdvojiti i ovdje nekoliko načina imenovanja: a) imenovanje samo ličnim imenom uz zvanje, b) imenovanje samo titulom ili zvanjem i c) imenovanje titulom ili zvanjem ali za lik koji je već jednom prije u tekstu mogao biti imenovan i ličnim imenom. Po-

kušaćemo to pokazati na primjerima imenovanja sljedećim turcizmima: *vezir* i *silahdar*.

4.4.1. *Vezir* i *silahdar* titule su koje nosi Mehmedpaša Sokolović, dobrotvor gradnje drinske čuprije, istorijska ličnost. I jedna i druga titula podrazumijevaju drugačije mjesto, promijenjenu tačku gledišta sa koje se vršilo imenovanje. Na koji način?

Najprije, turcizam *vezir*, kao titula, najčešći je način imenovanja Mehmedpaše.²⁴ Tako će na početku hronike autor zapisati:

— »Oni su znali da je most podigao veliki vezir Mehmedpaša, čije je rodno selo...« (12)

To je kontekst u kojem se zapravo prvi put pojavljuje ovaj turcizam. Autor će dalje ovako nastaviti:

— »Samo vezir je mogao dati sve što treba da se ovo trajno čudo od kamena sagradi...« (12)

Prvi primjer koji smo naveli ujedno je, vidjeli smo, i prvo pojavljivanje ove lekseme. Ona se nalazi u neposrednom susjedstvu sa ličnim imenom. Tako je identifikovan graditelj mosta ovom titulom i ličnim imenom. Kad preuzima poziciju naroda (autor kaže: »oni su znali...«) navodi se dakle titula i lično ime. Ali u daljem tekstu titula potpuno supstituiše lično ime (drugi primjer). Iza ovoga uslijediće, za bilježno u zagradi:

— »Vezir — to je nešto sjajno, krupno, strašno i nejasno u svesti dečaka«. (12)

Zagrada formalno naznačava da se radi o naknadno umetnutome dijelu u kojem se, skoro usputno, iz jedne nove perspektive unose značenja što ih je turcizam sadržavao u djetinjoj glavi, u predstavi, mašti. Tako je preuzeta i nova tačka gledišta sa koje se i imenovanje sada ostvaruje drugačije, ali i na planu izraza i na planu sadržaja.

Međutim, nije slučajno to što se u tekstu ovaj lik imenuje uglavnom titulom (kad se preuzima tačka gledišta naroda kao imenodavca, koja je i češća), ali i ličnim imenom i prezimenom (kad se uglavnom javlja sam autor sa svoje hroničarske pozicije ili kad se ta tačka gledišta poklopi sa narodnom). To je dio postupka ovoga autora, koji mijenja — ili bolje — preuzima i druge tačke gledišta, pored one sa koje može da objektivno sagledava i objektivno imenuje likove.

Ako su pak titule u prvome tekstu isticale položaj i mjesto koje nose likovi njima imenovani, ovdje su taj položaj i mjesto sagledani iz perspektive mase, kolektiva najčešće. To što je vezir naš čovjek, uveden još kao dijete iz okoline Višegrada, u ovom slučaju i nije imalo važnosti (uporedimo li to sa silahdarom Mustafom u prvome tekstu). On je davno otišao, postao vezir, narod ga pamti i tako imenuje i koji vijek kasnije, kao i na početku.

²⁴ To je vrlo frekventan turcizam. Njime je Mehmedpaša imenovan (preko 50 puta) uglavnom u tekstu.

Ipak, neće se uvijek iz te pozicije Višegrađana Mehmedpaša imenovati tom titulom:

— »Eto, ovaj naš zemljak Mehmedpaša, koji je odavno rajski stanovnik — kaže muderis i pokazuje na kamenu ploču iznad plakata — koji je tri sultana služio i bio mudriji od Asafa...« (220)

Veliki je vezir ovdje, u priči jednoga kasablije, »Turčina«, oko 1900. godine, imenovan upravo ličnim imenom (uz turcizam *paša* koji je postao njegov sastavni dio). Vremenska distanca ovdje i nije nebitan podatak (narodno je pamćenje sačuvalo ime svome dobrotvoru), ali čini nam se da je u pitanju jedan drugi momenat. To će nam biti očiglednije ako pretpostavimo ovakav kontekst: »Eto, ovaj naš zemljak, vezir, koji je...«. Uporedimo li sad ovaj iskonstruirani primjer sa onim što je zaista ovjereno u tekstu, otkrićemo koliko je zapravo intimnost što ju je izazvala leksema zemljak (pa i prisvojna zamjenica uz nju) u muderisovom pričanju sasvim »prirodno« tražila lično ime, a kako je, isto tako, intima postala neprimjerena u susjedstvu »zemljaka« i »vezira«.

4.4.2. O takvom se preplitanju tačaka gledišta valjalo voditi računa jer kako objasniti to da se u jednome kontekstu pojavi lično ime, u drugome titula, u trećemu — nešto treće i sl., ako to nije tek puka potreba da se izbjegne ponavljanje i ostvari neka vrsta raznovrsnosti (kao odlika »dobroga« stila!).

Upravo tako se može objasniti otkuda to da se sa pozicije autora pojavi i turcizam *silahdar* kojim se imenuje isti ovaj vezir Mehmedpaša.

Naime, autor će govoriti o veziru koji je »s vremenom... postao mladi hrabar silahdar na sultanovom dvoru...« (23). Samo će jedanput vezir biti imenovan tim turcizmom i to sa one tačke gledišta koju autor preuzima kad počinje da govori o istorijskim činjenicama.²⁵

5.0.0. U analizama koje smo vršili polazili smo od pozicija autora kao organizatora pripovijedanja u dvama tekstovima koja su po mnogo čemu slična.

I jedan i drugi pisac, i Selimović i Andrić, pošli su od istoga kulturnoga nasljeđa — i jezičkoga pri tome, dakako, ali je jedan autor, Andrićev, sa ambicijama istoričara, sa željom da svoje pisanje

²⁵ Zanimljivo je da se vezir imenuje i turcizmom *sultan*, ali kad se ta titula odnosi na njega, ona se formalno razlikuje od iste lekseme kojom se pak imenuje neki drugi *sultan* ili *sultani*. (Upor. »S vremenom je postao mlad i hrabar silahdar na dvoru sultanovom... Za tih šezdeset i nekoliko godina služio tri sultana...«, str. 23. i: »Ustali se mišljenje da Sultan predaje Bosnu bez otpora...«, str. 117). Rekli bismo da je to krajnji stepen formalnoga isticanja mjesta i vrijednosti titule kojom je imenovan određeni lik, te i ta titula načinom bilježenja prima status ličnoga imena.

ovjeri onim što je autentično pa progovara »višeglasjem« imenujući pri tome likove onako kako to zahtijeva takva tačka gledišta (običnim narodnim imenima, nadimcima ili skraćenim imenima ali i titulom i zvanjem, ličnim imenom sa prezimenom i sl.); drugi pak autor, Selimovićev, takođe prihvata model imenovanja bosanske kasabe u kojoj i sam živi, kao kulturno-socijalne sredine, ali pri tome u »sinonimiji« imena znatno više ispoljava i individualne pozicije pri imenovanju — od samoga sebe, kao doživljavača i pripovijedača koji prihvata jedan način društvenoga nazivanja a koji isto tako zna mijenjati svoje tačke gledišta, do drugih likova u toj ulozi i njihovih raspoloženja i promjenljiva odnosa prema imenovanima (i sebi samima). Pri tome valja imati na umu da su turcizmi u *Dervišu i smrti* dio jednoga strogoga i dosta naglašenog poretka uprave i društvene hijerarhije, te razlike koje se ispoljavaju pri kompariranju ovih dvaju tekstova nisu pak, vidjeli smo, samo formalne (s obzirom na izbor i na oblike u kojima se pojavljuju) već su ostvarene i na planu značenja, i to značenja shvaćenog široko — u kontekstu cjelovitoga teksta kao jednoga znaka.²⁶

ТУРЦИЗМЫ В ФУНКЦИИ НАИМЕНОВАНИЯ ОБРАЗОВ В »ДЕРВИШЕ И СМЕРТИ« И »МОСТ НА ДРИНЕ«

Резюме

О турцизмах в данных текстах — Селимовича »Дервиш и смерть« и Андрича »Мост на Дрине« — в нашей науке упоминалось, но с иным подходом, с разной разработкой и с разными результатами.

В данной работе рассматриваются только турцизмы, которые выступают в функции наименования образов. В исследовании автор исходит из разницы в структуре текстов, состоящейся в разных точках зрения этих авторов, организаторов повествования: автор Селимовича, находящийся непосредственно в тексте, а второй автор Андрича, находящийся вне времени (и пространства), выраженного посредством художественного литературного текста.

При этом точка зрения автора может меняться или же эту точку зрения может заимствовать определённый образ в тексте или кто-нибудь другой, а это осуществляется разным выбором турцизмов и разных значений и ценностей, которые приобретают таким образом эти лексемы.

Цель автора заключается в следующем: как осуществляются турцизмы в функции наименований.

²⁶ Svi su turcizmi provjeravani i upoređivani sa Škaljićevim *Turcizmima u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1966.